

Helen Grevers, ***Van landverraders tot goede vaderlanders. De opsluiting van collaborateurs in Nederland, 1944-1950*** (bewerkte dissertatie Universiteit van Amsterdam 2013; Amsterdam: Balans, 2013, 399 pp., ISBN 978 94 60 3700 9); Ismee Tames, ***Doorn in het vlees. Foute Nederlanders in de jaren vijftig en zestig*** (Amsterdam: Balans, 2013, 416 pp., ISBN 978 94 600 3699 6).

Na de Duitse bezetting werden tienduizenden (al dan niet vermeende) collaborateurs opgesloten hetzij als geïnterneerde, hetzij als gestrafte. Daarna werd werk gemaakt van hun heropvoeding met het oog op maatschappelijke reïntegratie. Beide boeken, het resultaat van een NWO-project van het NIOD, de Universiteit van Amsterdam en de Vrije Universiteit Brussel zijn aan deze thema's gewijd. Helen Grevers vergelijkt in haar boek (de handelseditie van een proefschrift) de opsluiting van collaborateurs in België en Nederland tussen 1944 en 1950, terwijl Ismee Tames het integratietraject van 'foute' Nederlanders in de samenleving in de twee decennia na 1950 onderzoekt.

Beide werken boren een nieuw onderzoeksdomein aan: niet langer de bestraffing van de collaboratie maar de lotgevallen van en het beleid tegenover de bestrafte collaborateurs in de decennia na de fase van de bestraffing staan centraal. Hoewel het beleid de nodige aandacht krijgt, ligt het accent op de ervaringen van de betrokkenen en de rol van sleutelactoren, waarbij de grote betekenis van professionals opvalt.

Helen Grevers beschrijft de opsluiting van verdachten en gestraften in vaak geïmproviseerde kampen. Internering is een maatregel van administratieve aard gericht op (militaire) veiligheid en verschilt van opsluiting als strafuitvoering. In de praktijk van de opsluiting – waar beide groepen gemengd raakten – was het onderscheid minder groot. Het ging om een specifieke groep ('politieke delinquenten' of 'incivieken') die zich had gecompromitteerd door samen te werken met de vijandelijke bezetter. Het was een grote groep, niet in het minst omdat het bezettingsregime deels functioneerde volgens nazistische principes zoals de politiek-militaire mobilisatie van de bevolking, een doorgedreven bureaucrativering en uitbouw van controle- en repressie-apparaten, bemand door inwoners van de bezette gebieden.

De klassieke instrumenten en methodes van strafuitvoering waren op deze grote groep lastig toe te passen zodat zich perspectieven openden voor experiment en vernieuwing. Dat gebeurde zowel in Nederland als in België. Doel was heropvoeding van

collaborateurs met het oog op maatschappelijke herintegratie. Ismee Tames gaat in detail na hoe gepoogd werd de gestrafte collaborateurs te reïntegreren. Ze focust op vijf domeinen: het dagelijks leven na de bestraffing, de politiek en de politieke besluitvorming, de ambtenarij (met name de rechtsopvolger van de Bijzondere Rechtspleging), de media en de eigen wereld van de bestrafte collaborateurs.

De studies zijn gebaseerd op nieuw bronnen- en archiefonderzoek, de opzet is origineel, ze zijn mooi gecomponeerd en vlot geschreven. Het synthetische karakter valt te prijzen, al is het hoofdstuk over de rol van de Communistische Partij Nederland (CPN) in het onder de aandacht brengen van de activiteiten van ex-collaborateurs soms wat te veel uitgesponnen en legt Helen Grevers sommige begrippen of contextgegevens wat laat uit.

De auteurs maken ons veel wijzer over de opsluiting, heropvoeding en reïntegratie van collaborateurs. Alle nieuwe inzichten opsommen kan niet in het korte bestek van deze recensie, we beperken ons tot de voornaamste. Beide auteurs stellen vast dat de herop te voeden/te reïntegreren collaborateurs vaak behoorden tot de middenklasse. Dit verklaart waarom ze zich bijzonder slecht behandeld voelden – het waren toch mensen uit de lagere sociale klassen die met het gerecht in aanraking kwamen, geen keurige middenklassers zoals zij – en in staat waren hun grieven op het publieke forum te brengen. Helen Grevers wijst op de ongelijke en stigmatiserende behandeling die vrouwen te beurt viel bij de interneringen.

In het boek van Ismee Tames valt de blijvende rol op van de verzuiling (die ze gebruikt in de betekenis die Siep Stuurman eraan geeft, namelijk verbonden met een godsdienst) en de betekenis van de religies in de reïntegratie van de gestrafte collaborateurs, waarin naast religieuze overwegingen ook proselitisme en uitbreiding van de aanhang (en kiezers?) een rol speelden. Boeiend is het hoofdstuk over de opvolger van de Bijzondere Rechtspleging, een administratieve dienst van het ministerie van Justitie, die de dossiers van de veroordeelde collaborateurs onder zich hield en daaraan prestige en macht ontleende. Ismee Tames schetst het functioneren ervan aan de hand van een portret van de leidende ambtenaar, een overtuigd anti-fascist, die na verloop van tijd enigszins milder werd, maar naar het einde van zijn carrière (ondertussen op een andere dienst) terug aansloot bij zijn aanvankelijk anti-fascisme omdat hij meende dat het fascisme en anti-semitisme opnieuw de kop opstaken. Daar zijn in het boek verder argumenten voor te vinden, zoals de wens van ex-NSB-ers om net als katholieken een eigen zuiltje te stichten. De enige groep die daarbij wat uit de toon viel was de CPN, die met veel ijver en niet wars van overdrijving het neo-fascistische gevaar steeds weer onder de aandacht bracht. Veel effect had dat niet omdat de CPN zelf sterk gemarginaliseerd was en vanuit het totalitarisme-paradigma op één hoop gegooid werd met de ex-collaborateurs.

Vanuit een breder politiek perspectief leveren beide boeken een interessante kijk op de vorm van de Nederlandse en de Belgische staat. België blijkt meer uitgesproken

liberaal te zijn geweest dan Nederland. Liberaal in twee betekenissen: procedurele rechtsbescherming van de burgers en neutraliteit van de staat ten aanzien van de burger.

Geïnterneerden die aankeren tegen bestraffing waren beter af in België dan in Nederland: in België werden sneller maatregelen genomen om duidelijkheid te creëren over hun lot. De heropvoering begon eerder (via *travail-rachat*, eveneens een klassiek liberaal recept geworteld in het burgerlijk recht). Het verschillende tempo van de bevrijding in beide landen speelt daarin een rol, net zoals het feit dat in Nederland de instantie die verantwoordelijk was voor het vraagstuk van de omgang met de politieke delinquenten het Militair Gezag was, terwijl dit in België de taak was van het militair gerecht, dat zoveel mogelijk standaarden van de rechtsstaat (zoals toegang tot een advocaat) trachtte te handhaven.

Op dit punt mist de beschrijving van de problematiek door Helen Grevers wat analytische precisie. Volgens haar was in België de regering verantwoordelijk voor de aanpak van de collaboratie, terwijl dat in Nederland het Militair Gezag was. Het probleem moet anders worden gesteld: in beide landen was de collaboratie een probleem voor de staat en de vraag is welke institutionele component van de staat daarbij de overhand haalde, wat op zijn beurt leidde tot institutionele configuraties en politieke machtsstrijd. In België was de leidende instantie niet zozeer de regering maar de rechterlijke macht, met name het militair gerecht, dat zich verzette tegen al te veel voogdij van de regering. Auditeur-generaal Ganshof van der Meersch had zich vanaf 1943 weten op te werpen als de leidende figuur inzake de bestraffing van de collaboratie en overvleugelde de Londense regering. Hoewel aan zijn machtspositie na de bevrijding geleidelijk afbreuk werd gedaan, bleef het militair gerecht de regie voeren van de bestraffing van de collaboratie en zoals Helen Grevers aangeeft ten dele ook van de heropvoeding der incivieken, die ter hand werd genomen door W. Hanssens die tevens militair magistraat was geweest. Het feit dat een gerechtelijke instantie, die behoorde tot de permanente basisinstituten van de staat onmiddellijk het laken naar zich toetrok voor de aanpak van de collaboratie (in een eerste fase met de steun van het Hoog Commissariaat voor 's Lands Veiligheid, dat geleid werd door de auditeur-generaal) maakt dat juridische en procedurele overwegingen meer gewicht hadden en onmiddellijk voor zover mogelijk de situatie van de geïnterneerden werd opgeklaard. In België werden de interneringen in tegenstelling tot Nederland, niet gezien als een straf, wat wellicht mee verklaart waarom de behandeling van deze groep in België meer dan in Nederland als een probleem werd gevoeld. Ook hier weegt rechtsstatelijkheid zwaarder. In Nederland was, anders dan in België, de gerechtelijke instantie die moest oordelen over de collaboratie geen permanente rechtsmacht met een lange traditie, maar een tijdelijk orgaan de 'Bijzondere Rechtspleging', die meer moeite had om haar positie te bevestigen tegenover de andere staatsorganen dan het Belgische militair gerecht. Bovendien was het een tijdelijk orgaan, dat na volbrachte taak weliswaar werd gecontinueerd, maar als een *administratieve dienst* en niet als een component van de rechterlijke macht. Dit had gevolgen voor de manier waarop met de dossiers werd omgegaan, zoals blijkt uit het boek van Ismee

Tames. In België bleven deze dossiers onder het auditoraat-generaal, dat het beheer van de erfenis van het incivisme als één van zijn recurrente taken bleef uitvoeren, naast zijn kerntaak, het berechten van militairen. Het militair gerecht speelde verder een rol in de verschillende maatregelen voor strafvermindering, eerherstel enzovoort. Regels en procedures bleven zwaar wegen, zwaarder dan in Nederland, waar de discretionaire bevoegdheid van de administratie groot was en de burger tot 1963 weinig verhaal had.

Het meer liberale karakter van de staat blijkt ook uit de organisatie van de heropvoeding: terwijl die in Nederland werd geprivatiseerd en uitbesteed aan een zuiloverstijgende private stichting was het in België een staatszaak, onder voornamelijk liberale regie, wat meer waarborgen bood inzake neutraliteit. Een ander verschil lag in de inhoud van de heropvoeding: in België was die vrij neutraal gericht op 'staatsburgerlijke opvoeding', in Nederland ging men verder, was maatschappelijk disciplineren en het interioriseren van waarden van een elite nooit veraf. Dit lag overigens geheel in de lijn lag van andere programma's uit die tijd waar 'onmaatschappelijken' waarden en normen werden bijgebracht, indien nodig in speciale afgezonderde woongelegenheden. Een hypothese, die verder onderzoek verdient, maar in deze werken al enige ondersteuning vindt, zou kunnen zijn dat de Belgische staat minder van zijn liberaal karakter had verloren dan de Nederlandse na de ervaring van de bezetting en de bestraffing van de collaboratie.

Dirk Luyten, CEGESOMA Brussel/ Universiteit Gent